

ков поиска извинение за обидните си и неверни съждения, и то не само за Радичков.

Разбира се, в една рецензия не е възможно да се изкажат всичките съгласия и несъгласия с една книга. Не успях да се спра на портрета на Здравко Петров, написан с артистична лекота и критическа страст, да изкажа своите възражения срещу статията за Емил Петров „Черно на бяло“ (която заслужено беше критикувана от други. Изобщо Любен Георгиев има тази слабост да се занимава и с области, където не е специалист — киното, театъра). Той изказа мисли за българското кино, които са, най-мекото казано, спорни, защото отгече възможностите на народа ни в една област, в която има и постижения, и творчески перспективи. Нихилизмът на автора в случая е осъдителен.

Едва ли е необходимо да се разглеждат всички работи в една книга. Важно е, че „Критически претворения“ е физиономична книга за своя автор, книга проблемна и в някои отношения дискусийна. В нея има доста верни решения, оценки и постановки, а неверните, надяваме се, някога авторът като привърженик на самокорекциите ще ги коригира.

Луко Захариев

ХИЛЯДОЛЕТНА ЛИТЕРАТУРА (СТУДИИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ КИРИЛ И МЕТОДИЙ ДО СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ) ОТ ДОНКА ПЕТКАНОВА-ТОТЕВА Изд. „Наука и изкуство“, 1974, 288 с.

В новата си книга Д. Петканова-Тотева разглежда сравнително слабо прочути въпроси от историята на българската литература до XVIII в. Някои от студиите са посветени на по-общи проблеми, а други имат характер на конкретни историко-литературни изследвания. Но и в едните, и в другите проличава концепцията на авторката за цялостния процес на литературното ни развитие от IX до XVIII в., търсят се основните закономерности и непрекъснатостта на това развитие.

Книгата се открива с една статия, имаща по-скоро есеистичен характер — „Старобългарският писател и книгата“. С добре подбрани примери авторката разкрива отношението на средновековния книжовник към неговия труд, убеждението му в обществената значимост на книгата и нейното трайно значение.

Първият цикъл студии е посветен на проблема за отношенията между фолклора и литературата в Средновековието. На предно място е изнесен въпросът за различията и сходствата между народно и литературно творчество през тази епоха. Различията са разгледани в няколко точки: мирогледните позиции, съдържанието и жанровите форми; стилистиката; темпото и характерът на историческото развитие; спецификата на творческия процес и разпространението; средата на създаване и битуване. Авторката избягва опростяването на явленията — подчертани са някои типологични сходства, съпътстващи тези различия. Изхождайки от позицията, че фолклорът и литературата са две страни от духовната култура на народността, Д. Петканова-Тотева се спира на по-слабо изследвания въпрос за тяхната близост. Посочено е влиянието на народни исторически предания върху старобългарски литературни творби (Народното житие на Иван Рилски, Солунската легенда, Българският апокрифен летопис). Обратното влияние — на литературата върху фолклора — е разгледано на базата на апокрифите и повествователната литература.

Особено внимание заслужава тази част от студията, в която се проследява съществуващата „вътрешна близост, родствено-ност и начина на художествено пресъздаване“ (с. 28). Изтъкната е близостта по отношение изобразението на човека — липсата на характер, еднолинейното изображение, създаването на образи-образци, липсата на индивидуализация, наличието на общи места в различни произведения от различни епохи. Този въпрос е от изключителна важност и заслужава обстойно изследване, което, разбира се, е извън задачите на разглежданата студия. Възражения буди само една констатация: „Целта е не правдивото и многопосочно изображение на човека, а изразът на идеи, схващания и норми на поведение“ (с. 29). Отричането на правдивост в средновековното (литературно и фолклорно) изображение на човека изкуствено обеднява художественото творчество на епохата, незаслужено подценява неговите естетически особености. Средновековното изкуство е правдиво, но по своето, съобразено със спецификата на епохата, която го е създавала и на която то служи. Към неговата художествена правда трябва да пристъпваме със съответните критерии, а не да пренасяме механично изискванията, които предлагаме към класическото или съвременното изкуство.

По-нататък в студията се проследява близостта между литература и фолклор в областта на заимствуването и подражането, наличието на стилистични клишета, устойчивостта на жанровите форми, есте-

тически неосъзнатото използване на фантастиката. Наблюденията са верни и точни, констатациите почиват върху анализа на конкретен материал. Би могло обаче да се направи едно заключително обобщение от теоретичен характер. Разгледаната в студията близост между някои от художествените принципи на старобългарската литература и фолклора има типологичен характер и се дължи на това, че тези два вида словесно творчество принадлежат към сферата на каноническото изкуство. В светлината на проблема за канона и неговото постепенно изживяване като творчески принцип добива още по-висока стойност заключителната мисъл на авторката, че „... новобългарската литература се различава от фолклора там, където той се е свързвал със средновековната литература ...“ (с. 35).

Следващите две студии поставят конкретни въпроси на връзките между литература и фолклор. В първата се разглежда някои легендарни славянски паметници за Кирил и Методий, проследява се трансформацията на образите им от конкретни исторически личности, издигнати в литературни герои, до изключителни, легендарни герои, неразлъчни от чувството за народностна гордост и чест. В следващата студия на базата на обилен фактически материал се изследва книжовното въздействие върху българската народна пословица и се доказва, че то „не е случайно, нито е много ограничено“ (с. 105).

В раздела „Художествени открития“ се правят наблюдения върху промените в художествения метод на старобългарските писатели, постепенното разрушаване на средновековната естетическа система и появата на елементи, които говорят за ново, ренесансово виждане.

На природата в старобългарската литература досега не е посвещавано специално изследване, макар че отделни наблюдения има в трудовете на различни автори. Студията на Д. Петканова-Тотева за пръв път поставя въпроса самостоятелно и в неговата цялост. Отсъствието на природни картини в повечето средновековни литературни творби авторката правилно свързва с метода на средновековния писател, който се стреми да преодолее външното, материалното и да се докосне до същността на явленията, схващана като проявление на божественото. В ранните произведения (IX—X в.) природата само се назовава, без да се изобразява. По-голяма роля тя играе като материал за сравнения — тук авторката привежда сполучливи примери от творбите на Кирил, Климент Охридски и др. По-нататък вниманието е съсредоточено върху промените в отношението на писателя към природата, които настъпват през втората половина на XIV в. Отбелязано е началото на процеса във визан-

тиската литература и е разгледано проявлението му у двама византийски автори — единия привърженик, а другия противник на исихазма. Авторката изтъква, че у нас най-напред в творбите на патриарх Евтимий се забелязва по-голям интерес към природата, а при неговите ученици вече може да се говори за ново виждане, за поява на живи природни картини. Тази мисъл е илюстрирана с конкретни примери. Посочена е връзката между засиления интерес към природата и по-голямото внимание, което авторите отделят на историческата среда. Заключението е, че тази нова черта свидетелства за промени в метода на средновековния писател и е едно художествено откритие, което говори за развитие на литературата. Може само да се съжالياва, че не са приведени примери и от старобългарската живопис, където развитието е аналогично. Така проблемът би бил изяснен и в по-широк естетически план.

Проблемите на литературния процес, на неговото непрестанно развитие, в което важна роля играе периодът от втората половина на XIV и началото на XV в., са обект и на следващата студия — „Нови черти в похвалното слово на Търновската книжовна школа“. Тя е значителен принос към все още ненаписаната история на старобългарската реторика. Тук Д. Петканова-Тотева разглежда основните различия между похвалните слова от IX—X в. и Търновската школа. За основа на сравнението са избрани двамата най-крупни представители на съответните епохи — Климент Охридски и патриарх Евтимий.

Спирайки се накратко върху основните положения на византийската реторика, авторката отбелязва, че „българите не изостават от Византия по отношение на основните понятия и правила на реторическите творби“ (с. 137).

Първата съществена разлика между реторическото творчество на Климент и Евтимий Д. Петканова-Тотева вижда в обема на похвалите, в композицията и пълнежата им. Съществуващото равновесие между биографичната част и възхвалата в Климентовите похвални слова е нарушено при Евтимий — по обем житиеписната част в неговите похвали е по-голяма от всички останали части, взети заедно. Разликата не е само количествена — различен е и подходът към биографичния материал. Климент само припомня основните моменти от живота на героя, а Евтимий подробно разказва за него. Похвалите на Евтимий са снабдени с дълъг увод и често съдържат историята на мощите на светеца. В това отношение Григорий Цамблак отива още по-далеч от своя учител. Поради тези особености, заключава авторката, похвалните слова в Търновската школа започват „да изпълняват функциите на жития“ (с. 144).

Отбелязва се, че аналогична промяна настъпва и в житията — те „започват да играят ролята и на похвали“ (с. 144). С доближаването на похвалните слова до житията се обясняват и други нови черти — поставянето на героя в конкретна обстановка, опитите за известно портретуване и др.

Значителна част от студията е отделена за проблемите на ритмиката в похвалните слова. Отбелязана е нейната теоретическа обосновка у византийските автори (Йосиф Ракендид) и употребата ѝ в античната и византийската реторика. Подробно са разглеждани ритмичните пасажии в словата на Климент Охридски, в които ритъмът се разглежда на базата на синтактическия паралелизъм, анафората, паузите, повторението на еднакви думи на определени места вътре в текста. Посочено е обособяването на ритмично-смислови цялости (ритми, по стиховедската терминология).¹ Ритмичните пасажии у Климент Охридски се разглеждат в две групи — приветствия и оди. Това деление едва ли е приемливо. Авторката сама се противопоставя на самостоятелното разглеждане на тези пасажии, отделени от словата. В такъв случай нелогично е да им се търсят „жанрови“ определения. По-уместно е класификацията да се извърши въз основа на ритмичната структура (типове ритми) и да се проследи как тя се поражда и съчетава с останалата, прозаичната част на словото.

Различията в ритмиката на похвалните слова от Търновската школа в сравнение с Климентовите са добре уловени и илюстрирани с подходящи примери (които биха могли да се увеличат и за сметка на житията — например пространните ритмични пасажии във финала на Евтимиевото житие на св. Петка). Но обобщението, че Евтимий разчита само на логическите и тоническите ударения, не е съвсем точно. В приведения в тази връзка пример (с. 155), както и във всички подобни пасажии също е налице синтактичният паралелизъм, който лежи в основата и на Климентовия ритъм. Но тук синтактичният паралелизъм функционира самостоятелно, без анафора, мезофора и други повторения. Ритмемата е кратка, сведена е само до смислово-интонационна и синтактична цялост от съществително и прилагателно (а в някои случаи и само прилагателно) име. Впрочем съществуването на синтактично-смисловите цялости е отбелязано (с. 155), но не се говори за синтактически паралелизъм и поради това се губи не само терминоло-

гичното единство, но избледнява и ролята на този принцип като основен ритмоопределител в похвалните слова (независимо от останалите промени в тях).

По-нататък в студията Д. Петканова-Тотева сравнява стило-поетическите средства и изтъква, че през XIV в. се наблюдава стремеж към разнообразяване съдържанието на поетическите фигури. В края са разглеждани „някои нови черти от по-общ характер, които се отнасят за житийния жанр“ (с. 159): историзмът, родолюбието, засилване на автобиографизма. В края на студията се изтъква, че „независимо от новите черти на похвалното слово през XIV—XV в. похвалата като литературен вид запазва през всички времена своята жанрова специфика“ (с. 163). В рамките на полемиката тук може да се постави въпросът, дали от сближаването на похвалните слова и житията през XIV—XV в. не се формира нов жанр, заемащ междинно място между агиографията и реториката. Още повече, че някои автори сасклонни да виждат още в античната гръкоримска биография обособяването на реторически тип, който по същество се превръща в похвално слово (енкомий)² — но в рамките на биографичния жанр!

Следващата студия буди не по-малък интерес от разглежданата. Тя е първото у нас по-цялостно изследване върху личността и творчеството на Димитър Кантакузин (досега публикациите се изчерпваха с изнасяне на нов материал или с общи бележки в курсовете по история на старобългарската литература). На базата на отлично познаване на историческия материал е възстановена (в рамките на възможното) биографията на писателя и съдбата на неговия род. Централно място заема анализът на „Молитва към Богородица“ — едно от най-интересните поетически произведения на нашето Средновековие. Лирическото чувство в творбата е разглеждано на фона на драматичните исторически събития. Един кратък анализ на ритмичната структура на творбата (основана на синтактичния паралелизъм с анафора) би бил ценно допълнение към обрисовката на лирическия герой и автора. Логично са потърсени някои литературно-исторически паралели. Съпоставят се две молитви към Богородица — на Д. Кантакузин и на цариградския патриарх Филотей (XIV в.). Сравнението е интересно и съдържа ценни наблюдения, но, струва ми се, би трябвало да се разшири. През XIV в. у нас стават популярни стихотворните молитви на Симеон Нови Богослов,³ които импонират на исихастските настроения. Между тях и

¹ Тук при цитирането на една моя работа (на с. 149) се е получило недоразумение — поради това, че съм привел само началните ритми от Климентовата похвала за Кирил, авторката е останала с впечатлението, че се опитвам да вмества всяка ритмема в четиристишия.

² Вж. С. С. Аверинцев. Плутарх и антична биография. М., 1973. с. 121.

³ Вж. ркп. № 43 в ЦИАМ, с. 320 и 327; ркп. № 47 в БАН (от XV в.), л. 346 а и

Кантакузиновата молитва съществува голяма близост — както в поетическото чувство, така и в ритмиката. Подобна близост има и с други произведения от тази епоха⁴ — явно е, че става дума за налагането на един поетически стил.

В края на студията се разглежда въпросът за съдбата на Димитър Кантакузин след 1470 г. Като работна хипотеза е приемливо предположението, че той е емигрирал в Западна Европа, по-точно в Англия, и че е идентичен със споменавания в различни гръцки ръкописи от това време, пазени в различни европейски библиотеки, Димитър Кантакузин.

Последният цикъл студии е озаглавен „На прага на новото време“. Разгледани са въпроси, свързани с прехода от стара към нова литература, формирането на някои идеи и жанрове на Възраждането.

Проблемите на българската литература от XVII—XVIII в. (към които се проявява все по-голям интерес) интересуват трайно Д. Петканова-Тотева.⁵ Двете студии — „Гръцката литература в България през XVII—XVIII в.“ и „Развитие на просветните идеи в България през XVIII в.“ —

350а; също псалтир, печатан през 1495 г. в Цетина (ЦИАМ, № 8, с. 316, 323—324, 333—334).

⁴ Срв. например „Плачеве и рыдания инокa грѣшна и стран'на“ (ркп. № 128, XVI в. в ЦИАМ; също в ръкопис от XV в.; вж. Б. Цонев. Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. — СбБАН, XXXI, С., 1937, с. 69); също стихотворната молитва на монахинята Йефимия (съпруга на деспот Угlesh) — XIV в. — вж. Т. Радойчић. Развојни лук старе српске књижевности. Београд, 1962. с. 280—282.

⁵ Вж. книгата ѝ „Дамаскините в българската литература“. С., 1965.

представяват съществен принос в изучаването на този преходен период. В тях е отделено доста място на книжовната дейност на Йосиф Брадати, с което се добавят нови штрихи към портрета на този интересен наш книжовник, докоснат от идеите на Възраждането и Просвещението (в техния ранен български вариант).

Завършващата книгата студия е посветена на раждането на автобиографията в българската литература. Разглежда се процесът на ренесансовото самооткриване на личността, отразен в този жанр. Подробно са анализирани автобиографиите на Партений Павлович и Софроний Врачански, като са разгледани на фона на традицията и на аналогични явления в съседните литератури (сръбска, гръцка). В края на студията Д. Петканова-Тотева полемизира с някои автори относно характера на изображението в „Житие и страдание грешнаго Софрония“, като защитава основателно позицията на реализма на творбата, който според нея „е близък до реализма на българската битова песен и на битовата приказка“.

Като цяло книгата представлява голям интерес — не само с въпросите, които решава, но и с тези, които само поставя или пък които будят възражения и могат да станат основа за полемика. Изобилието на подкрепящия тезите фактически материал (който на места би могъл да се намали за сметка на някои теоретични обобщения) предпазва авторката от прибрзани заключения. Всяка мисъл е обширно мотивирана, констатациите се потвърждават от конкретните анализи. Всичко това говори за научната добросъвестност на авторката и прави книгата ѝ сериозен принос в изследването на средновековната българска литература.

Красимир Станчев